

УДК 371.2:378

DOI:

Віталій Козуля, аспірант Інституту вищої освіти НАПН України**ІНКЛЮЗИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ**

У статті розглядаються сутність інклюзивного освітнього середовища та особливості його впровадження в заклади вищої освіти України для забезпечення права кожної особи на освіту. Інклюзивне освітнє середовище визначається як спеціальне середовище, спрямоване на забезпечення сприятливих умов для навчання і всебічного розвитку учнів (студентів) з різним рівнем здоров'я та освітніми потребами. Створення інклюзивного середовища спрямоване на гармонійне поєднання психолого-педагогічних умов, технічних засобів і ресурсів закладу освіти для організації освітнього процесу з особами, які мають особливі освітні потреби.

Організація інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти сприятиме появі експериментальних закладів вищої інклюзивної освіти; підвищенню кваліфікації педагогічних працівників з організації інклюзивного навчання студентів з особливими потребами; підвищенню толерантності суспільства до осіб з особливими потребами; розширенню можливостей професійної орієнтації та працевлаштування молоді з особливими потребами.

Ключові слова: вища освіта; заклад вищої освіти; інклюзія; інклюзивне освітнє середовище; середовище; студент з особливими освітніми потребами; університет.

Лит. 15.*Vitaliy Kozulya, Postgraduate Student of the Institute of Higher Education NAPS of Ukraine***INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT: ESSENCE AND FEATURES**

The article considers the essence of an inclusive educational environment and the peculiarities of its implementation into higher education institutions of Ukraine to ensure the right of every person to education. An inclusive educational environment is defined as a special environment aimed at providing favorable conditions for the learning and comprehensive development of pupils (students) with different levels of health and educational needs. Creating an inclusive environment is aimed at a harmonious combination of psychological and pedagogical conditions, technical means and resources of the educational institution for the organization of the educational process with people with special educational needs. However, in modern conditions, the implementation of an inclusive environment in universities remains at a low level, it faces contradictions and difficulties, including: the lack of a legal framework for the regulation of inclusive education in the higher education system; lack of an adapted model for organizing inclusive education at universities; lack of a system of consistent support for inclusive education from schools to universities; insufficient awareness of students with special educational needs and their parents about the possibilities of higher inclusive education; problems of practical organization of inclusive environment in universities. Effective measures to overcome these difficulties in introducing an inclusive educational environment into higher education institutions are: the development of regulatory support for higher inclusive education; ensuring the availability of inclusive education for students with special educational needs, creating conditions for the development of their personality and socialization; an implementation of structural changes at the university; professional development of teachers who teach students with special needs. The organization of an inclusive educational environment in higher education institutions will promote the emergence of experimental institutions of higher inclusive education; advanced training of teaching staff in the organization of inclusive education of students with special needs; increasing society's tolerance for people with special needs; expanding opportunities for vocational guidance and employment of young people with special needs.

Keywords: higher education; higher education institution; inclusion; inclusive educational environment; an environment; a student with special educational needs; university.

Постановка проблеми. Серед останніх реформаційних положень, які торкнулися всієї системи освіти України, крім інтегрування національної освітньої системи до європейського та світового простору, особливої уваги заслуговує впровадження інклюзивного підходу до навчання і виховання дітей з особливими потребами.

Особливо цінним є «втілення у практику ідеї створення інклюзивного освітнього простору

кожного навчального закладу та впровадження інклюзивної освіти (П. Таланчук [9]).

Саме інклюзивний освітній простір у закладі вищої освіти, на думку Т. Кузьменко, є фундаментом гармонійно розвитку майбутніх фахівців та їх емоційної стабільності, якісної підготовки до успішної професійної самореалізації в суспільстві [5, 30]. Водночас попри те, що сучасна психолого-педагогічна наука і практика ставить перед інклюзивною освітою завдання

задоволення освітніх і соціальних потреб молоді з особливими освітніми потребами, аналіз стану трансформації освітніх закладів для цієї категорії студентів засвідчив відсутність цілісного, ґрунтового підходу щодо імплементації інклюзивної освітньої політики у закладах вищої освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми.

У філософських, соціологічних, психолого-педагогічних працях останнім часом зростає науково-дослідницький інтерес до створення інклюзивного середовища в освітніх закладах, що потенційно гармонізує становлення й розвиток фізичних і розумових сил, здібностей дітей і молоді з особливими освітніми потребами. У працях Л. Коваль, А. Колупаєвої, І. Малишевської, Г. Нікуліної, П. Таланчук та інших науковців інклюзивне освітнє середовище розглядається як таке, що забезпечує всім суб'єктам освітнього процесу можливість для ефективного саморозвитку, передбачає розв'язання проблеми освіти дітей та молоді з особливими потребами шляхом адаптації освітнього простору до потреб кожного учасника освітнього процесу, охоплюючи реформування цього процесу, методичну гнучкість і варіативність, сприятливий психологічний клімат в навчальному колективі і закладі, обладнання приміщень для потреб всіх учасників, що забезпечує їх повну участь в освітньому процесі.

Дослідники А. Колупаєва, К. Кольченко, Г. Нікуліна і П. Таланчук, М. Чайковський та інші дали наукове обґрунтування концептуальних засад навчання осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі. Особливості впровадження інклюзивного освітнього середовища в школі розкриваються у працях сучасних науковців М. Андреевої, Л. Коваль, І. Малишевської, О. Рассказовой та ін.

Теоретичні аспекти проблеми організації інклюзивного освітнього простору у закладах вищої освіти та забезпечення супроводу навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому середовищі висвітлюють К. Кольченко, Т. Кузьменко, П. Таланчук та ін. Практичні особливості інклюзивного освітнього середовища в українських університетах аналізують Т. Кузьменко, М. Чайковський та ін.

Незважаючи на це, знайдено лише поодинокі праці вчених, присвячені пошуку стратегій розвитку сучасного інклюзивного середовища вищої освіти в Україні. Недостатність теоретико-методологічних даних, що розкривають сутність організації інклюзивного освітнього середовища

в закладах вищої освіти, актуалізує проблему вивчення його сутності та особливостей впровадження в українських університетах.

Метою даної статті є визначення сутності та особливостей інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти в Україні. Для цього виконано завдання щодо: виділення сутності інклюзивного освітнього середовища; визначення особливостей впровадження інклюзивного освітнього простору в українських університетах.

Виклад основного матеріалу. Зі зростанням кількості дітей та молоді, які мають особливі освітні потреби, відбувається актуалізація проблеми забезпечення їх прав на отримання якісної освіти та створення інклюзивного середовища в освітніх закладах на всіх рівнях – від дошкільного до вищого професійного.

Саме інклюзія, завдяки гнучкій організації освітнього процесу, здатна запропонувати дітям і молоді з особливими освітніми потребами адекватну форму навчання. Навчання в інклюзивному просторі надає змогу особам з особливими освітніми потребами набути знання і соціальний досвід, що приводить до усунення дискримінації за станом здоров'я, інтелектуального чи психофізичного розвитку [6, 21].

Розглянемо визначення інклюзивного освітнього середовища. Під поняттям “середовище розглядається безпосереднє оточення особистості, сукупність різних умов її функціонування і життєдіяльності, міжособистісних відносин з людьми, що комплексно впливає на розвиток людини. Саме таке тлумачення середовища як соціальної категорії, на думку І. Малишевської, доводить, що середовище сприяє особистісному розвитку людини, забезпечуючи взаємодію навчання і виховання [6, 21].

Щодо терміна “освітнє середовище – у педагогічній науці ним називають “сукупність умов, що впливає на формування і функціонування особистості в суспільстві, на її предметно-просторове оточення, здібності, потреби, інтереси і свідомість [10]. Вчений В. Ясвін, характеризуючи “освітнє середовище в розрізі соціокультурних інститутів, зауважує, що воно здатне забезпечити комплекс можливостей для саморозвитку всіх учасників освітнього процесу [10].

Щодо “інклюзивного освітнього середовища І. Малишевська пропонує його розуміння як певну технологію інклюзивного навчання, спрямовану на досягнення кінцевого результату – успішну соціалізацію дітей і молоді з особливими освітніми потребами. За її твердженням, “інклюзивне

освітнє середовище ґрунтується на принципах інклюзії, враховує об'єктивні та суб'єктивні чинники ефективного розвитку особистості в межах відкритої соціально-педагогічної системи, спрямоване на досягнення чіткої мети, реалізованої змістом інклюзивного навчання дітей та молоді з ООП [6, 22]. Інклюзивне освітнє середовище передбачає впровадження інноваційної методики і засобів для організації освітнього процесу в умовах інклюзії.

Для повної характеристики інклюзивного освітнього середовища у дослідженні О. Рассказової [8] виділяються його внутрішній та зовнішній структурні елементи, об'єднані спільною метою – надання освіти всім учням (здоровим та з особливими потребами), створення перспектив повноцінного соціального життя для кожного вихованця. Особливість внутрішнього компонента інклюзивного середовища пролягає в його спрямованості на організацію освітнього процесу, що задовольняє потреби всіх дітей; розробку системи надання спеціальних освітніх послуг для учнів і студентів з ООП; створення позитивного клімату у внутрішньому середовищі школи чи ЗВО. Зовнішній компонент інклюзивного середовища, за О. Рассказовою, спрямований на створення “можливостей для застосування набутих знань, умінь та навичок, досвіду емоційно-чуттєвого ставлення до світу та творчої діяльності у реальному житті в активній просоціалній діяльності” [8].

Отже, можемо зробити висновок, що створення інклюзивного освітнього середовища в закладі освіти передбачає забезпечення різноспрямованих умов для навчання і всебічного розвитку дітей, підлітків, молоді – як здорових, так і з особливими потребами. Тобто інклюзивне середовище передбачає не окрему роботу з учнями чи студентами з ООП, а з усім колективом, надаючи освітні послуги і реалізуючи освітні потреби кожного вихованця. Інклюзивне освітнє середовище забезпечує реалізацію права кожної особи на освіту, що відповідає її потребам і можливостям, незалежно від регіону проживання, ступеня порушення психофізичного розвитку, здатності до засвоєння ценового рівня освіти і типу освітньої організації.

На основі вивчення теоретико-методологічних положень інклюзивної освіти (А. Колупаєва, І. Малишевська, С. Наход, М. Чайковський та ін.) встановлено, що в основу створення інклюзивного освітнього середовища покладено принцип доступності освіти в плані її пристосування до різних потреб усіх учнів і студентів, а також

виключення дискримінації за станом здоров'я, інтелектуального чи психофізичного розвитку. Водночас мають створюватися особливі умови, що забезпечують повноцінний освітній процес і надають доступ до освіти для студентів із особливими освітніми потребами.

Вивчаючи особливості впровадження інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти, підтримуємо думки І. Малишевської [6], щодо переваг організації інклюзивної освіти в українські університети. Завдяки створенню інклюзивного освітнього середовища в ЗВО можна: 1) досягти реалізації права кожної особи з ООП на освіту, її зміст та вибір установи, яка надає освітні послуги; розширити можливості професійної орієнтації та працевлаштування молоді з ООП з вищою освітою; 2) створити безбар'єрне фізичне і психологічне середовище освітнього закладу (спеціальні умови для навчання студентів з ООП, що передбачають також наявність реальних умов для їх соціалізації, соціальної адаптації та інтеграції); 3) забезпечити доступність ресурсів освітнього середовища (дидактичних, методичних) для усіх студентів; 4) індивідуалізувати освітній процес (через використання спеціальних освітніх маршрутів для осіб з ООП, застосування адаптованого змісту освіти, спеціальних навчальних засобів, навчально-методичного і дидактичного матеріалу відповідно до потреб цих осіб); 5) сприяти виникненню нових векторів професійного розвитку фахівців, які працюють з молоддю з ООП (вчителів-дефектологів, логопедів, корекційних педагогів та ін.); 6) згуртувати батьківське співтовариство у розв'язанні спільних завдань навчання, виховання, соціалізації студентів з ООП; 7) мінімізувати дискримінації та соціальні стереотипи; створити умови для формування моральних якостей та соціального інтелекту усіх студентів; формувати в суспільстві навички толерантності, поваги до молоді з ООП.

Розглядаючи особливості інклюзивного освітнього середовища вищої освіти, варто звернути увагу на перешкоди, загрози успішності його впровадження в українських ЗВО. Однією з найголовніших загроз успішного впровадження інклюзії в систему вищої освіти вважаємо неготовність університетів до створення інклюзивного освітнього середовища. Для розвитку інклюзивної практики у вищій освіті потрібні системні інституційні зміни, які стосуються не тільки мислення і кваліфікації педагогів, безбар'єрного середовища, а й недостатності спеціальних освітніх технологій і методик роботи зі студентами, що мають

особливі потреби, труднощами економічного та фінансового плану організації інклюзивного середовища в університетах.

Крім того, за нашими спостереженнями, кількість осіб з особливими освітніми потребами, які вступають до закладів вищої освіти, вкрай низька. Молодь неохоче залучається до професійного навчання і отримання кваліфікації, що частково пояснюється недостатністю розумової підготовки до зростання навантажень, технічною складністю отримання професійної освіти в необладнаних закладах, де не враховані фізичні потреби таких здобувачів освіти. Найчастіше аудиторії закладів освіти не обладнані приладами і засобами, відповідними до потреб молоді з порушеннями психофізичного розвитку, і далі, ніж до холу університету, вони не можуть потрапити через відсутність пандусів всередині закладу (особи з порушеннями опорно-рухового апарату), не можуть якісно засвоїти навчальний матеріал через недостатню освітленість чи неправильну ехо-локацію кабінетів (слабозорі і слабочуючі студенти) тощо.

Часткове підтвердження своєї думки знаходимо у праці Т. Кузьменко, яка засвідчує, що часто мотивація студентів із ООП до вступу в університети є зниженою. За спостереженнями дослідниці, молодь з особливими освітніми потребами, маючи досвід інтегрованого чи інклюзивного навчання в школі, не поспішає вступати до закладів вищої освіти, оскільки знає, що її потреби не враховуються, обладнань для ефективного навчального процесу недостатньо [5, 32].

Також за даними досліджень І. Малишевської [6], О. Мартинчук [7] та ін. помічаємо, що до труднощів впровадження інклюзивного середовища у заклади вищої освіти України належать: не сформованість нормативно-правової бази щодо регламентування інклюзивної освіти у системі вищої освіти; відсутність адаптованої моделі організації інклюзивної освіти в ЗВО; відсутність системи послідовної підтримки інклюзивної освіти від шкіл до університетів; недостатня інформованість студентів з ООП та їх батьків про можливості інклюзивної освіти у закладах вищої освіти; проблеми практичної організації інклюзивного середовища у ЗВО (зокрема, не готовність і недостатня мотивація викладачів ЗВО до інклюзивного навчання студентів з ООП, низька якість підготовки фахівців до інклюзивного навчання дітей, підлітків, молоді з ООП у системі шкільної та вищої освіти).

Аналізуючи труднощі впровадження інклюзивного освітнього середовища в реалії українського суспільства, підтримуємо думку

Н. Ашиток про те, що “ефективна інклюзія можлива лише за умови тісної взаємодії систем загальної та спеціальної освіти, їх постійного удосконалення, ліквідації існуючих меж між ними [2, 15].

За О. Мартинчук, нині спостерігаються нагальні суперечності між не розробленістю належних науково-теоретичних і практичних засад організації інклюзивного навчання в закладах освіти та об’єктивною необхідністю створення інноваційної системи підготовки педагогічних працівників до професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища у школі та в ЗВО. Також виділяються суперечності “між суспільним запитом до компетентності спеціальних педагогів у сфері інклюзивного навчання дітей, підлітків і молоді з особливими освітніми потребами у контексті соціально-інклюзивної моделі в освіті та недостатнім врахуванням цього факту у процесі професійної підготовки студентів [7, 47].

Звісно, якщо вчасно не врегулювати суперечності, впровадження інклюзивного освітнього середовища в заклади вищої освіти може зіткнутися з численними труднощами, до яких Н. Ашиток [2] та С. Горбунова [3] відносять: зниження якості навчання для здорових студентів; ризик погіршення умов інклюзивного навчання для осіб з ООП, які потребують спеціальних педагогічних умов; ризик погіршення умов праці науково-педагогічних працівників ЗВО, яким, крім організації навчання студентів, необхідно розв’язувати проблеми впровадження інклюзивного освітнього середовища у ЗВО; ризик руйнування досягнень системи спеціальної освіти в підготовці дітей з ООП при подальшому їх самостійному навчанні у вищій школі (недостатність використання викладачами ЗВО спеціальних методик; недоліки трудової підготовки студентів з ООП; відсутність належної корекційної допомоги); ризик проведення формальної інклюзії студентів з ООП в освітньому середовищі університету (не правильне визначення освітнього маршруту студентів з ООП, неможливість матеріально і технічно оснастити заклад освіти під потреби цих студентів); ризик особистісної та соціальної дезадаптації і дисгармонії молоді з ООП в студентському середовищі тощо [2; 3].

Відповідно до вказаного, слушно вважаємо думку К. Кольченко і Г. Нікуліної про необхідні заходи з організації інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти: 1) формування пакету нормативно-правового забезпечення інклюзивної освіти; 2) підготовка навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в

умовах інклюзивного навчання студентів із ООП; 3) забезпечення доступності інклюзивного освітнього середовища; 4) забезпечення розвитку особистості студентів з особливими потребами та їх соціалізації; 5) здійснення структурних змін в закладі вищої освіти; 6) підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти [4, 17–18].

У праці М. Андреевої наголошено на необхідності підвищенні якості підготовки фахівців до роботи з дітьми і молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища у школі та в університеті. Дослідниця пропонує три підходи до розв'язання цієї проблеми через:

1) визнання провідної ролі “інклюзивного освітнього середовища у професійній підготовці та роботі фахівців сфери інклюзивної освіти, формування їх вмінь і навичок щодо організації сприятливих умов для всіх учнів і студентів (здорових та з ООП);

2) визначення і чітке розмежування обов'язків різних фахівців соціальної сфери, покликаних забезпечувати успішну інтеграцію осіб з різним рівнем здоров'я до інклюзивного освітнього простору;

3) ґрунтовну підготовку педагогічних працівників до інклюзивного навчання дітей і молоді, до створення інклюзивного освітнього середовища у закладі освіти, що включає розвиток власної інклюзивної компетентності, оволодіння технологіями роботи з учнями і студентами із захворюваннями різних нозологій, а також набуття досвіду організації освітньої, виховної та дозвілєвої діяльності осіб з різним рівнем здоров'я та особливими освітніми потребами [1, 66–67].

Вказані заходи вважаємо ефективними для подолання труднощів впровадження інклюзивного освітнього середовища в заклади вищої освіти України, що сприятиме забезпеченню комплексного підходу до врахування особливих потреб студентів, якісної організації їх освітнього процесу, залучення всіх учасників освітнього процесу для розв'язання проблеми наступного працевлаштування та професійної самореалізації.

Висновки. Інклюзивне освітнє середовище розглядається нами як специфічне середовище закладу освіти, спрямоване на забезпечення сприятливих умов для навчання і всебічного розвитку учнів (студентів) з різним рівнем здоров'я та освітніми потребами.

Серед позитивних характеристик інклюзивного середовища вищої освіти України виділено такі особливості: забезпечення права кожної особи з ООП на отримання якісної освіти; створення спеціальних умов для навчання студентів з ООП;

наявність умов для їх соціалізації, соціальної адаптації та інтеграції; розширення можливостей професійної орієнтації та працевлаштування молоді з ООП та ін. Очікуваними наслідками впровадження інклюзивного освітнього середовища в українські університети є: поява експериментальних закладів інклюзивної вищої освіти; підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників з організації інклюзивного навчання студентів з ООП; підвищення толерантності суспільства до осіб з ООП, зростання готовності соціальної спільноти до прийняття цих людей на професійних місцях.

Перспективним напрямом дослідження є практичний аналіз передового досвіду впровадження інклюзивного освітнього середовища в експериментальних закладах вищої освіти в Україні для визначення стратегій вдосконалення організації інклюзивного навчання студентів з особливими освітніми потребами в системі вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева М. Методологічні основи підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи в інклюзивному освітньому просторі. *Молодь і ринок*, 2017. № 12 (155), С. 62–67.

2. Ашиток Н. Суперечності становлення інклюзивної освіти в Україні. *Молодь і ринок*, 2019. № 1 (178), С.1–5.

3. Горбунова С.Г. Інклюзивное образование: риски и задачи. *Молодой ученый*, 2017. №13. С.540–542.

4. Кольченко К.О., Нікуліна Г.Ф. Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами*, 2013. № 10 (12). С.12–21.

5. Кузьменко Т.М. Створення інклюзивного освітнього простору закладу вищої освіти як основа емоційної стабільності особистості студента. *“Практична психологія в інклюзивному середовищі”: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (21 грудня 2019 р.)*. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 30–34.

6. Малишевська І.А. Інклюзивне освітнє середовище: генеза поняття. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 2016. №3. С. 19–26.

7. Мартинчук О.В. Основи корекційної педагогіки. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. 2010.

8. Рассказова О.І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти: теорія та технологія: монографія. Харків: ФОП Шейніна О. В. 2012.

9. Таланчук П.М., Кольченко К.О., Нікуліна Г.Ф.

Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі : навчально-методичний посібник. Київ: Соцінформ. 2004.

10. Ясвин В.А. Образовательная среда. От моделирования к проектированию. Москва: Смысл. 2001.

REFERENCES

1. Andreyeva, M. (2017). Metodolohichni osnovy pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv sotsialnoyi sfery do roboty v inklyuzyvnomu osvithomu prostori [Methodological foundations of training future professionals in the social sphere to work in an inclusive educational space]. *Youth & market*, Vol.12 (155), pp. 62–67. [in Ukrainian].

2. Ashytok, N. (2019). Superechnosti stanovlennya inklyuzyvnoyi osvity v Ukrayini [Contradictions in the formation of inclusive education in Ukraine]. *Youth & market*, Vol.1 (178), pp. 11–15. [in Ukrainian].

3. Gorbunova, S.G. (2017). Inklyuzivnoye obrazovaniye: riski i zadachi [Inclusive Education: Risks and Challenges]. *A young scientist*, Vol. 13, pp. 540–542. [in Russian].

4. Kolchenko, K.O. & Nikulina, H.F. (2013). Kontseptualni pidkhody do vprovadzhennia inklyuzyvnoyi osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Conceptual approaches to the implementation of inclusive education in higher education institutions]. The current problems of education and upbringing of people with special needs, Vol. 10 (12), pp. 12–21. [in Ukrainian].

5. Kuzmenko, T.M. (2019). Stvorennia inklyuzyvnoho osvithoho prostoru zakladu vyshchoi osvity yak osnova emotsiinoi stabilnosti osobystosti

studenta [Creating an inclusive educational space of a higher education institution as a basis for emotional stability of a student’s personality]. *Praktychna psykholohiia v inklyuzyvnomu seredovyshchi: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (21 hrudnia 2019 r.)*. – “Practical psychology in an inclusive environment”: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific-Practical Internet Conference (December 21, 2019). (pp. 30–34). Pereiaslav-Khmelnytskyi. [in Ukrainian].

6. Malyshevska, I.A. (2016). Inklyuzyvne osvitnie seredovyshche: heneza poniattia [Inclusive educational environment: the genesis of the concept]. *A special child: an education and upbringing*, No.3. pp. 19–26 [in Ukrainian].

7. Martynchuk, O.V. (2010). Osnovy korektsiynoi pedahohiky [Fundamentals of correctional pedagogy]. Kyiv, 287 p. [in Ukrainian].

8. Rasskazova, O.I. (2012). Rozvytok sotsialnosti uchniv v umovakh inklyuzyvnoyi osvity: teoriya ta tekhnolohiya: monohrafiya [Development of students’ sociality in the conditions of inclusive education: theory and technology: monograph]. Kharkiv, 468 p. [in Ukrainian].

9. Talanchuk, P.M., Kolchenko, K.O. & Nikulina, H.F. (2004). Suprovid navchannia studentiv z osoblyvymy potrebamy v intehrovanomu osvithomu seredovyshchi : navchalno-metodychnyi posibnyk [Supporting the education of students with special needs in an integrated educational environment: a textbook]. Kyiv, 128 p. [in Ukrainian].

10. Yasvyn, V.A. (2001). Obrazovatelnaia sreda. Ot modelyrovaniya k proektyrovaniyu [Educational environment. From modeling to design]. Moscow, 366 p. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 28.08.2020

“Будь-яке навчання людини, є не що інше, як мистецтво сприяти прагненню природи до свого власного розвитку”.

*Йоганн Генріх Песталоцці
видатний швейцарський педагог-новатор*

“Наука ніколи не була і не буде закінченою книгою. Кожен важливий успіх задає нові питання. Будь-який розвиток виявляє з часом усе нові й глибші труднощі”.

*Альберт Ейнштейн
один з найвизначніших фізиків ХХ століття. Лауреат Нобелівської премії 1921 року*

“... Один із секретів педагогічної творчості в тому, щоб пробудити у викладача інтерес до пошуку до аналізу власної роботи.”

*Василь Сухомлинський
український педагог, публіцист*

